

درمجاورت نور نقش معنویت معلم

مدرسه یکی از مهم‌ترین کانون‌های یادگیری دانش‌آموزان است. طراحان و برنامه‌ریزان درسی هم برنامه درسی رسمی را به همین منظور طراحی و تدوین می‌کنند. سؤال اساسی این است که آیا مجموعه یادگیری و تغییراتی که در دانش، نگرش و رفتارهای دانش‌آموزان صورت می‌پذیرند، به همین برنامه درسی رسمی منحصر و محدود است؟ یا اینکه برخی عوامل مؤثر در خارج از این برنامه درسی رسمی نیز بر این مقوله مؤثرند. در اینجا مفهومی به نام برنامه درسی پنهان مطرح می‌شود که ما از آن به نام «مدرسه پنهان»^۱ یاد می‌کنیم و مرادمان تمامی تجربه‌های قصدنشدۀ دانش‌آموزان است که در خارج از برنامه درسی رسمی شکل می‌گیرند و غالباً آثار آن نیز عمیق و ماندگارتر است. بر این اساس، برنامه درسی پنهان یا مدرسه پنهان به ژرف‌نگری و پرهیز از سطحی‌نگری و ساده‌انگاری در فرایند یاددهی-یادگیری دعوت می‌کند و توجه به عوامل شکل‌دهنده آن بسیار حائز اهمیت است. برخی عوامل شش‌گانه ایجاد برنامه درسی پنهان را برخاسته از تعاملات معلم و دانش‌آموز، تعاملات دانش‌آموزان با هم، شیوه‌های تدریس و ارزشیابی، محتوای کتاب درسی، قوانین و مقررات مدرسه و بالاخره امکانات و محیط فیزیکی می‌دانند (بیان‌فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۷-۸۵). که تبیین آن‌ها در این مقاله نمی‌گنجد. لیکن نکته حائز اهمیت این است که سه مورد از این شش عامل در ارتباطات و تعاملات اجتماعی است. در این میان قصد دارم به عامل مؤثر دیگری به نام زیارت در معنای عام و تأثیرات آن اشاره کنم.

نگاهی دیگر به مفهوم زیارت

زیارت در اصطلاح به معنای حضور در نزد زیارت‌شونده^۲ است. در اینجا مراد از زیارت، اعم از زیارت حضرات معصومین علیهم‌السلام است و شامل زیارت مؤمنان، علما و غیره نیز می‌شود. در این معنا و در مدرسه، با حضور دانش‌آموزان و معلمان در کنار یکدیگر، زیارت بارها مصداق می‌یابد و همچنان که در ادامه تبیین می‌شود، آثار پنهانی مثبت یا منفی در پی خواهد داشت. زیرا همان‌گونه که زیارت‌جان‌های پاک سازنده است و بدان سفارش شده، زیارت

دکتر محمد نیرو

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد علوم و تحقیقات تهران

جان‌های آلوده و ناپاک زبان‌بار است و به وانهادن آن سفارش می‌شود. در این باره امام صادق (علیه‌السلام) فرموده‌اند: «هرگاه قصد زیارت کردی، به زیارت و دیدار نیکان برو و فاجران و بدکاران را دیدار مکن»^۲ (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۸ق: ۳۵۳).

اثر زیارت به مثابه القا

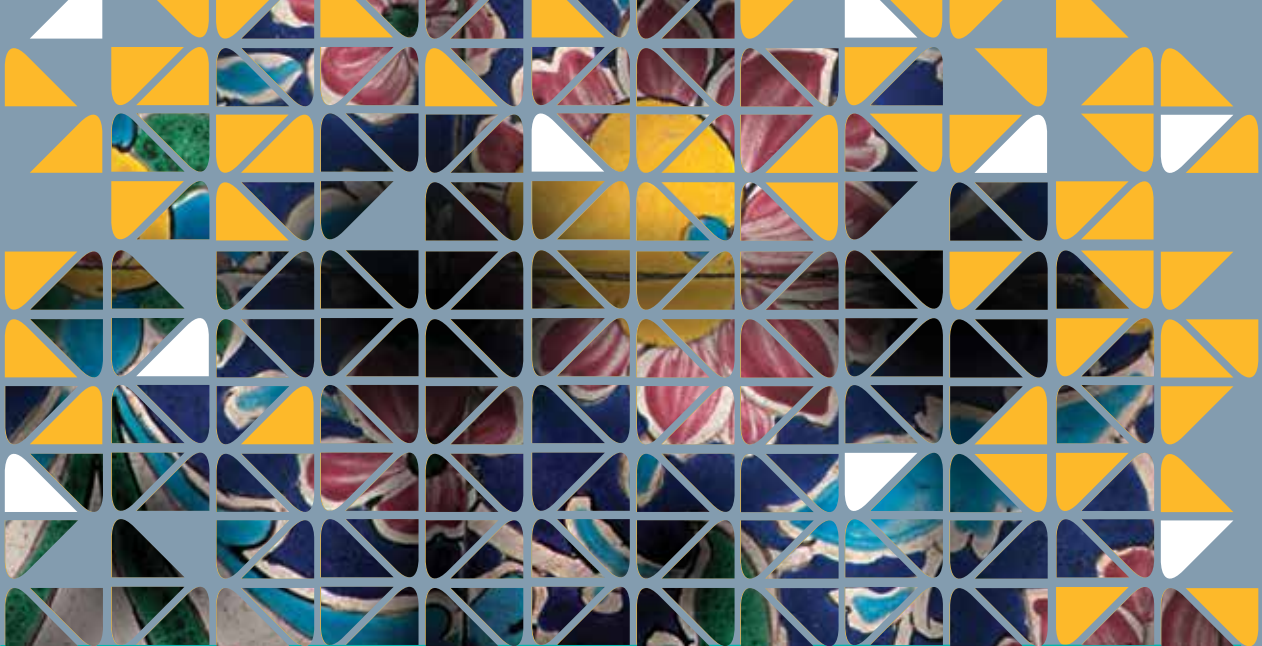
حسینی (۱۳۸۶) تأثیر زیارت را بسان القا معرفی می‌کند. در توضیح این مطلب، با وام‌گرفتن از برخی مفاهیم فیزیک باید گفت، زیارت نوعی قرار گرفتن در میدان مغناطیسی است و همچنان که می‌دانیم، میدان مغناطیسی با وجود شدت و ضعف، صفر نمی‌شود. شاید ما به دلیل درک و دریافت بهتر از این شار مغناطیسی^۳ (بهره معنوی)، به زیارت مکانی دعوت شده‌ایم. در تشبیهی برای تقریب به ذهن می‌توان حضور آهن (ماده مستعد) در میدان مغناطیس یک آهن‌ریا را در نظر گرفت. اثری که این حضور به همراه دارد، در علم فیزیک به القا تعبیر می‌شود که به ایجاد خاصیت مغناطیسی و آهن‌ربایی در آن منجر خواهد شد؛ هر چند به ظاهر رخدادی عینی صورت نمی‌پذیرد. بعد از این حضور، بر اساس خواص و ساختار درونی ماده (مثلاً میزان ترکیب آهن با کربن)، خاصیت آهن‌ربایی در طیفی از شدت و ضعف و در طیفی از ماندگاری شکل گرفته است، به طوری که مواد مغناطیسی نرم^۴، مواد مغناطیسی سخت^۵ و مواد مغناطیسی نیمه‌سخت^۶ را از یکدیگر متمایز می‌کند. تأثیر زیارت و ماندگاری آن روی افراد نیز چنین متفاوت و بر خواست و آمادگی آن‌ها مبتنی است.

نکته حائز توجه آن است که آهن، پس از حضور در جوار آهن‌ریا و دریافت خاصیت آهن‌ربایی، تغییر ماهیت می‌دهد و حالا خود نیز می‌تواند آهن‌های مشابه را جذب کند. چنین وجهی در زیارت نیز صادق است. شاید قدمای ما در پی تغییر ماهوی زائر، نامی جدید برای او برگزیده و به‌طور مثال به زائر بیت‌الله‌الحرام پیشوند حاجی و برای زائر رضوی پیشوند مشهدی را می‌افزودند. به تعبیری دیگر، شمعی که روشن شود، می‌تواند دیگر شمع‌ها را نیز روشن کند. امام رضا (علیه‌السلام) فرمود: کسی که زائر ما را زیارت کند، مثل آن است که خود ما را زیارت کرده است؛ چراکه زائر چیزی را گرفته که شمع خاموش وجودش روشن شده است.

این آهن‌ریا که تا دیروز آهن^۱ بود و هزاران آهن دیگر در کنارش بودند و هیچ اثری بر آن‌ها نمی‌توانست داشته باشد، اکنون تحت القا و مغناطیس وجود امام (ع) آهن‌ریا شده است. حالا وقتی به دیار خود برمی‌گردد، او نیز می‌تواند عده‌ای را جذب و حتی آهن‌ریا کند. برخی انسان‌های الهی مانند آیت‌الله بهاء‌الدینی (ره) گاه با رویت مافی‌الضمیر زائران امام رضا (علیه‌السلام)، ناظر بر تغییر و تبدیل باطن ایشان بودند. پس در زیارت، یک القا صورت می‌گیرد و روح از آن تأثیر می‌پذیرد.

روح حالتی دارد که هم تأثیر می‌گذارد و هم تأثیر می‌پذیرد و این تأثیر بین ارواح در اثر حضور فیزیکی جسم‌هایشان (هم‌نشینی^۱ یا زیارت) در کنار هم (به‌خصوص از دو کانال چشم و گوش که مجرای تغذیه روح است) انجام می‌شود. دستورات اخلاقی شریعت و تبیین خصال هم‌نشین شایسته، به دلیل وجود چنین مهمی است. گرچه امروزه از این واقعیت به انرژی مثبت یا منفی یاد می‌شود، لیکن باید در نظر داشت، انرژی واجد ماهیتی مادی است که قانون بقای ماده و انرژی در علم فیزیک را برمی‌تابد، و چنین تأثیراتی برخاسته از ارواح غیرمادی است. به نظر می‌رسد، در حدیث تربیتی از امام صادق (علیه‌السلام) مبنی بر آنکه دعوت‌کننده مردم، به غیر از زبان‌تان باشید^{۱۱} (مجلسی، ۱۳۸۹: ۳۰۹)، فراتر از دعوت عملی، به ارواح ساخته‌شده‌ای ناظر است که صرف حضورشان، و حتی فارغ از هر گونه فعل و سخن، اثر سازندگی خواهند داشت. چنین سازوکاری به دلیل آنکه نمود عینی ندارد، غالباً مغفول واقع می‌شود. حال آنکه بسیاری از پدیده‌های نادیدنی، از جمله امواج رادیویی، موجب تغییر و تجلی در گیرنده‌ای مناسب هستند و مثل روح و صادرات و واردات آن نیز چنین است. لذا جای تعجب نخواهد بود که پیامبر (ص) به عنوان سفیر هدایت بشریت، به بیان امیرالمؤمنین (ع) در اکثر اوقات ساکت بودند^{۱۲} (نهج البلاغه، حکمت ۲۸۹).

روح که عامل حیات و حقیقتی ابدی است، زمینه بهره‌مندی همیشگی را به‌ویژه در مورد امامان معصوم علیهم‌السلام مهیا می‌کند. چنانچه امام صادق (علیه‌السلام) در پاسخ به سؤال فردی که پرسید: آن‌ها که توفیق زیارت شما را ندارند، چه کنند؟ فرمود: آن‌هایی که بعد از مرگمان به زیارت ما آمده‌اند (به زیارت قبور ما

بیابند) مانند کسانی هستند که در حیات ما به زیارت ما آمده‌اند^{۱۳} (مجلسی، ۱۳۸۹: ۱۲۴). تا آنجا که در برخی از زیارت‌نامه‌ها به حیات مزور اعتراف شده تا زائر متوجه باشد که با زنده حرف می‌زند و زنده‌ای را زیارت می‌کند. در زیارت امام رضا (علیه‌السلام) می‌خوانیم: «گواهی می‌دهم که سخنم را می‌شنوی و جواب می‌دهی»^{۱۴} (قمی، ۱۳۸۰).

کلام آخر

در سطحی نازل‌تر می‌توانیم به آثار القایی زیارت در روابط بین‌فردی در مدرسه اشاره کنیم. اساساً با حضور دانش‌آموز و معلم در کنار یکدیگر و رخداد زیارت، جدا از تعاملات میان ایشان، آثار ناپیدایی ایجاد می‌شوند که لزوم تزکیه معلمان برای تربیت شایسته دانش‌آموزان را به دنبال خواهد آورد. همچنان که امیر مؤمنان توصیه می‌فرماید: «کسی که خود را پیشوای مردم قرار داده است، باید پیش از آموزش دیگران، خود را آموزش دهد»^{۱۵} (نهج البلاغه، حکمت ۷۳). ناگفته پیداست، این مهم برای تمام متولیان تربیت، از جمله والدین نیز صادق است. همچنین، در برنامه درسی مدرسه، به‌ویژه فوق برنامه‌ها، زیارت علمای ربانی و اولیای الهی و ارتباط با ایشان، همچنین حضور در زیارتگاه‌ها و مزار شهدا و صلحاً، جدا از نقش الگودهی، می‌تواند آثار القایی مربوط به زیارت را برای دانش‌آموزان و مربیان به ارمغان آورد.

با وجود اینکه زیارت با مجاورت و مجالست (هم‌نشینی) متفاوت است (حسینی، ۱۳۸۸)، لیکن از آن روی که زیارت اعم و ملازم آن‌هاست، می‌توان سطحی از آثار مربوط به هم‌نشینی را نیز (چه مثبت و چه منفی)، ذیل زیارت به انتظار نشست؛ آن‌طور که سعدی اشاره می‌کند:

گلی خوش‌بوی در حمام روزی رسید از دست محبوبی به دستم
بدو گفتم که مشک‌ی یا عبیری که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال هم‌نشین در من اثر کرد وگرنه من همان خاکم که هستم

در پایان، به نظر می‌رسد در برخی رویکردهای نوین آموزشی، از جمله یادگیری‌های مجازی و غیرحضور، عنصر زیارت در معنای عام و تأثیرات و بهره‌های ناشی از آن با حضور فیزیکی معلم و متعلم مورد غفلت قرار گرفته است و همچنان بدیلی برای آن نیست. به تعبیر ملامحسن فیض کاشانی: درسی نبود هر آنچه

در سینه بود.

قابل ذکر است، نگارنده این موضوع را به‌طور جامع‌تر، همراه با گزارش پژوهشی مرتبط، در نشست چهارم چهارسوق ارائه کرده است.

پی‌نوشت‌ها

1. Hidden Curriculum

۲. حضور الزائر عند المزور
۳. قال الصادق (ع): اذا زرت فزر الأخيار ولا تزر الفجار، فانهم صخرة لا ينفجر ماؤها و شجرة لا يخضر ورقها و ارض لا يظهر عشبها. (مستدرک سفینه البحار، ج ۴، ص. ۳۵۳)
۴. شار یا فلو به مجموعه خطوط میدان که از یک سطح بسته می‌گذرد گفته می‌شود.
۵. این مواد با برطرف‌شدن میدان مغناطیسی، خاصیت مغناطیسی خود را از دست می‌دهند. به علت موقتی‌بودن خاصیت مغناطیسی این مواد، به آن‌ها آهن‌ربای موقت نیز می‌گویند.
۶. این مواد با برطرف‌شدن میدان مغناطیسی، خاصیت مغناطیسی خود را از دست نمی‌دهند و خاصیت مغناطیسی در این مواد به‌طور دائم باقی می‌ماند.
۷. می‌توان با اعمال میدانی متوسط، خاصیت مغناطیسی این مواد را حذف کرد یا به آن‌ها برگرداند.
۸. من زار زائرنا کمن زارنا.
۹. مراد از آهن در اینجا فولاد است که خاصیت مغناطیسی القایی در آن دائمی است.
۱۰. جمله معروف المجالسه مؤثره.
۱۱. کونوا دعاة الناس به غیر السنتم.
۱۲. و کان اکثر دهره صامتا
۱۳. من زارنا فی ممانتا کمن زارنا فی حیانتا
۱۴. اشهد أنك تشهد مقامی و تسمع کلامی و ترد سلامی، و انت حی عند ربک مرزوق
۱۵. من نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ اِماماً فَلْيَبْدَأْ به تعلیم نَفْسِهِ قَبْلَ تعلیمِ غَیْرِه

منابع

۱. بیان‌فر، فاطمه و همکاران (۱۳۸۹). تبیین اثر برنامه درسی پنهان مدارس بر بازده‌های عاطفی یادگیری در دانش‌آموزان دوره راهنمایی، به منظور ارائه مدل. فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران. سال پنجم، شماره ۱۷.
۲. حسینی، سید مجتبی (۱۳۸۶). مقامات اولیا، جلد اول. نیستان. تهران.
۳. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۹). بحارالانوار. دارالکتب الاسلامیه. تهران.
۴. نمازی شاهرودی، علی (۱۴۱۸ ق). مستدرک سفینه‌البحار. جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه بقم. مؤسسه نشر اسلامی. قم.